

Bredero en de Zuidelijke Nederlanden *

door

AUG. KEERSMAEKERS

In verband met heden en verleden bestaan er overal van die vastgelegde, haast „geconsacreerde” opvattingen, die men telkens en overall weervindt, waaraan soms voorzichtig een bescheiden correctief wordt aangebracht zonder dat het dan werkelijk deel gaat uitmaken van het bestaande beeld. En hoe vaak is dat „image” niet ontstaan uit voorbarige, oppervlakkige of te goeder trouw hineininterpretierende uitspraken? Tot dan eindelijk eens een heel ander of toch sterk-verschillend beeld wordt geschetst aan de hand van een nieuw onderzoek van de bronnen, van een vollediger overzicht van de gegevens. Voorbeelden hiervan liggen in onze literaire geschiedenis voor het grijpen: de ommekeer in de reputatie van bepaalde dichters, zoals b.v. Tollens, Bilderdijk; de wending in de waardering van de leden der Tachtiger-beweging, de nieuwe benadering van figuren als Gezelle, Rodenbach, enz., enz. Is het niet de taak van de literatuurhistoricus altijd maar dieper te graven, altijd terug te keren naar de bronnen en nieuwe bronnen aan te boren, om zo de waarheid dichter te benaderen? Zelfs wanneer hij weet dat het lang, lang kan duren eer „veritas vincit”, toch moet hij deze eerlijk en gewetensvol naspeuren, bekend maken en... wachten! Eens toch keert het getij, want alles „kan verkeren”! De waardering van Bredero zelf is er een niet minder duidelijk voorbeeld van.

Bredero en de Zuidelijke Nederlanden! Geen gemakkelijk, maar een boeiend onderwerp...

Een samenbrengen van de namen Bredero en de Zuidelijke of Spaanse Nederlanden van die tijd roept onmiddellijk een andere combinatie voor de geest: de Amsterdamse dichter en zijn *Spaanschen Brabander Jerolimo*. Daarin schijnt alles te culmineren en de verhouding schijnt dan ook even onmiddellijk minder prettig, om niet te zeggen: vijandig. Herinnert men zich bovendien nog een toneeltje uit *De Klucht van de Koe*, waarin de Vlamingen ervan langs krijgen, dan versombert de relatie nog eens extra. Het vaststaande beeld is geschapen: Bredero droeg deze „Zuiderlin-

* Breder-uitgewerkte en geannoteerde tekst van de lezing, gehouden ter gelegenheid van de Bredero-viering te Amsterdam op 26 september 1968. — Thans verschijnen alleen de inleiding en het eerste hoofdstuk.

gen" niet in het hart, integendeel, geselde hen met zijn onbarmhartige spot.

Met Jerolimo, vertegenwoordiger van het aloude hertogdom Brabant, dat zich uitstreckte van Brussel - Nijvel - Leuven tot 's-Hertogenbosch - Breda - Bergen-op-Zoom, met daartussen de „Kayserlaijcke Stadt ! Hantwerpen groot en raijck”¹, het nieuwe aartsbisschoppelijke Mechelen en de bescheiden, maar schone stedekens Lier, Herentals, Turnhout ; en met de Vlaamse „Retrosynen”² als vertegenwoordigers van het graafschap Vlaanderen, met zijn nobele vechtstad Gent, het middeleeuwse Brugge, het fraaie Oudenaarde en zovele andere weelderige steden en streken, daarmee waren wel niet de hele Zuidelijke Nederlanden vertegenwoordigd, vermits het graafschap Loon buiten beschouwing bleef ; maar het overgrote en toen belangrijkste deel - Brabant en Vlaanderen - werd toch over de hekel gehaald. Althans, zo schijnt het op het eerste gezicht.

Deskundigen hebben dat beeld getekend, nog meer tweedehandse literatuur-propagandisten hebben het sterker en vergroofd vertekend en zo gepropageerd. Grosso modo kunnen we zeggen dat, bij het zoeken naar een psychologische basis voor Bredero's uitspraken en evocaties, de deskundigen van boven de huidige landsgrenzen alles meenden te moeten terugvoeren tot het superioriteitsgevoel van de geboren en getogen Amsterdammer, die zijn

„edele Stat, die deurboren gaet de wolken met heur kroon
Van Keizerlyke hant ontfangen te loon”³,

- dus ook een „keizerlijke stede” ! - zich geweldig zag ontplooiën en derhalve misprijzend neerkeek op die „vreemde” kale drukdoeners met hun wonderlijk taaltje.

Het bescheiden Zuidelijke verweer bleef tot nog toe beperkt tot een wetenschappelijke weerlegging van bepaalde uitspraken van Bredero : de werken van de misprezen retrozijnen kwamen nog in die jaren niet van de Antwerpse, maar van de Amsterdamse of Rotterdamse persen, wat toch wees op een niet-geringe waardering in brede Noordnederlandse, bepaaldelijk Hollandse kringen.

Maar, vermits de „grote broer” in het Noorden woont en hij zelfs vaak niet eens wist dat de zuidelijke taalgenoot ook tot een zekere mondigheid was gekomen en die mondigheid zelfs had bewezen door spreken en schrijven, daarom bleef tot op de huidige dag de visie van de „Hollander” de enig-juiste. Literaire faam en literaire opvattingen zijn merkwaardige dingen : de ruime ver-

1. Bredero : *Spaanschen Brabander*, vs. 5.

2. Bredero : *Kluchi van de Koe*, vs. 584.

3. Hooft : *Warenar*, vss. 3-4.

spreiding ervan komt meestal enkele decennia na de feiten of de oordeelvellingen en daardoor zijn beide – faam en opvattingen – dubbel taai.

Hiermee is nog niet alles gezegd! Vondel, die Brabantse Amsterdamer en zuidelijke Noorderling, kon in zijn *Gysbrecht van Aemstel* Broer Peter wel de treffende woorden in de mond leggen :

„De liefde tot zijn lant is yeder aengeboren”⁴,

en Spieghele had het zoveel Brabanders en Vlamingen nagezegd : dat de Italianen, de Spanjaarden, de Fransen en andere volkeren, wier talen „by de onze te verlyken (behouden hun ghnust) schuymtalen zyn”, hun taal „verryken opproncken cierlyck ende bevallyck maken”, terwijl de Nederlands-sprekenden die talen toch nog aan hun eigen hoven en in hun eigen steden in aanzien brengen, „daar en tusschen onze moeders taal (die een moeder-taal is van meest alle ons omleggende talen, zomen der zelve opkomst grondlyck naspuert) verwaarlozende ende zelf als veracht achtende, niet zonder schand ende wel verdiende opspraak”⁵. Beide uitspraken zouden Bredero uit het hart zijn gegrepen, had hij ze beide gekend. Het is echter zeer de vraag of, indien Bredero onze huidige taalsituatie kende en dat niet het minst in het Noorden en in zijn geliefd Amsterdam, hij ook niet tekeer zou gaan tegen onze bewonderenswaardige bereidwilligheid om de eigen taal op te sieren met „uitheems schuimsel” of ze zelfs volkomen te verloochenen. Ondanks alle waarschuwingen doorheen zoveel eeuwen zijn we onze belachelijke bescheiden aard trouw gebleven : een vreemdeling die Nederlands spreekt weten we met onze bereidwilligheid grondig te ontmoedigen door te laten horen dat wij zijn taal even goed spreken of radbraken als hij de onze ; zo staan we vaak onmiddellijk in een minderwaardige positie. Al biedt meertaligheid zeer zeker ook onschatbare voordelen.

Die aangeboren bescheidenheid drijft ons nog verder : onze eigen cultuur, vooral onze literatuur, is, op een paar allerhoogste uitzonderingen na, niet de moeite waard. Althans niet in het concert der volkeren... We zijn zo gemakkelijk bereid die eigen waarden te verloochenen of tenminste te verzwijgen, tot een vreemdeling er tot onze grote verbazing en verstomming, lovend over spreekt. Dan glimlachen we weer bereidwillig en geloven het toch niet...

Alleen onder elkaar, in kleine knusse kring, meten we de parti-

4. Vs. 1898.

5. Geciteerd naar L. Van den Branden. *Het streven naar verbeeterlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*. Gent, 1956, p. 169.

cularistische verdiensten ruim uit, bekijken we neerbuigend onze taalgenoten van buiten de dorps-, stads-, provincie- of landsgrenzen, dan is de liefde tot het zo klein mogelijke landsgedeelte ons wél aangeboren... Terecht zou Bredero ons beschuldigen van een oud zeer, het nieuw-oude „Leydsche gevoelen”, zoals hij schreef in de *Voor-Reden* van zijn *Geestich Liedt-Boecxken*... Zal ook dat dan nooit beteren ?

Onwillekeurig drongen zich deze gedachten op bij de bestudering van Bredero's werk. En zo keren we terug tot ons eigenlijke, beperkte onderwerp : hoe was het in die jaren 1600-1618 bepaaldelijk gesteld met de verhouding van de dichter Bredero tot de Zuidelijke Nederlanden en omgekeerd ?

In alle uitgebreide publicaties over Bredero komt die eerste verhouding min of meer uitvoerig ter sprake. Maar het wil me voorkomen dat we hier uiteindelijk nog altijd niet verder staan dat bij wat Jan Ten Brink c.s. zowat een eeuw geleden erover decreteerden, in de mening de teksten te interpreteren, al was het toch zo vaak slechts een fantaserend hineininterpreteren. Een grondig onderzoek werd aan deze verhoudingen nooit gewijd, zoals aan zovele andere problemen in verband met de geniale dichter, geniaal ook al zou het buitenland hem niet kennen.

Het Bredero-jaar 1968 moest de stoot geven tot intenser en hernieuwd onderzoek. In de volgende beschouwingen wordt een poging ondernomen tot een systematisch en samenbundelend onderzoek in verband met drie vragen :

1. Wat weten we over Bredero's relaties met Brabant en Vlaanderen en met al dan niet naar het Noorden uitgeweken Brabanders en Vlamingen ?
2. Hoe zag Bredero de Zuidelijke, Spaanse Nederlanden ? Wat schreef hij in zijn werken over Brabant en Vlaanderen, over Brabanders en Vlamingen ?
3. Was Bredero en zijn werk in de Zuidelijke Nederlanden bekend ? Werden zijn toneelstukken daar opgevoerd ? Werden zijn liederen daar gezongen ? Werd hij er nagevolgd ?

Op die wijze is het wellicht mogelijk een juist beeld te verkrijgen van de verhouding Bredero - Zuidelijke Nederlanden. Vooral de eerste twee vragen zijn innig met elkaar verbonden ; de antwoorden daarop zullen de verhouding van Bredero tot de Zuidelijke Nederlanden in een grote veelzijdigheid kunnen belichten, al blijft volledigheid uitgesloten omdat tal van bronnen en gegevens uit het dagelijkse, maar zo belangrijke leven nu eenmaal niet achterhaalbaar zijn. Toch zullen de resultaten ook zo reeds af en toe wel enigszins verwonderen, zodat het onderzoek niet nutteloos zal

geweest zijn. Veel is er ongetwijfeld niet nieuw, maar ook het samenbrengen van bepaalde bekende gegevens werpt weleens een nieuw licht op het geheel. En om dat geheel is het toch maar te doen.

Het antwoord op de derde vraag kan ons enig inzicht geven in de verhouding Zuidelijke Nederlanden - Bredero. Op dat terrein is er nog zeer, zeer veel te onderzoeken, al is de oogst wellicht mager, wat dan ook weer een verklaring zal eisen...

Maar, wat er ook al „verkeert”, Bredero zal Bredero blijven !

I. BREDERO EN ZIJN ZUIDNEDERLANDSE VRIENDEN

Herhaaldelijk reeds werd er geschreven over Bredero en zijn relaties met Zuidnederlanders: Vlamingen en Brabanders. Het bleef echter of bij een onderzoek van zeer zeker belangrijke, maar toch afzonderlijke aspecten⁶, ofwel waren het eerder algemene beschouwingen⁷. Een gedetailleerd en samenvattend overzicht van het geheel dezer relaties, zoals die uit Bredero's werk zijn af te lezen, bleef tot nog toe evenwel achterwege. Toch maakt, ondanks tal van rechtzettingen of goedwillige bevestigingen, een bepaalde algemene visie nog altijd opgeld; dat deze visie voortkomt uit een negentiende-eeuwse interpretatie van *Den Spaanschen Brabander* maakt een „eerherstel” niet gemakkelijk. Een terugkeer naar de „bronnen”: feiten en Bredero's eigen woorden, werd dan ook méér dan noodzakelijk.

Algemeen bekend is de sterke Zuidnederlandse vertegenwoordiging in de Noordelijke provinciën en bepaaldelijk in Amsterdam en omgeving gedurende de zestiende en de zeventiende eeuw. Vooral sedert 1585, het jaar van de val van Antwerpen en tevens dat van Bredero's geboorte, was deze zuidelijke aanwezigheid sterk toegenomen, zodat zeer vele inwijkelingen te Amsterdam a.h.w. samen met de autochtone Amsterdammers, onder wie ook Gerbrand Adriaenszoon Bredero, in de nieuwe sfeer opgroeiden, zonder evenwel hun „land van herkomst” te vergeten of te verloochenen. Onder deze inwijkelingen waren bovendien vele leidende figuren

6. B.v. Prof. Dr. Edw. Rombauts: *In de Omgeving van de „Spaansche Brabander”*, in: *Album Prof. Dr. Frank Baur*, Antwerpen, 1948, II, p. 193-209; of de rede van Prof. Dr. A. A. Verdenius: *Bredero's Dialectkunst*, Groningen-Batavia, 1933, ook opgenomen in zijn *Studies over zeventiende-eeuws*, s.l., 1946, p. 1-18; ook Verdenius' andere opstellen in deze bundel.

7. Zoals b.v. in de biografieën van Prinsen en vooral van Knuttel.

in het intellectuele, religieuze en commerciële leven van de plotseling breed-uitgroeïende steden, vooral in Holland. Brabantse en Vlaamse werkijver, vrijheidszucht, koppigheid, welbespraaktheid en particularismen werden overgenomen door de geboren strijdbare Hollanders, zodat een wederzijdse beïnvloeding leidde tot een enorme explosie van werkkraft en nood aan zelfbevestiging. Gedurende het Twaalfjarig Bestand – tevens de periode van Bredero's dichterlijke volwassenheid – vormden deze elementen mede het nieuwe uitzicht van de noordelijke provinciën.

Deze situatie, hoezeer ook algemeen bekend, moest even gemoreerd worden om de bijzondere letterkundige sfeer te kunnen schetsen. Immers, ook het literaire leven bleef niet onberoerd door die zuidelijke aanwezigheid: het stichten van Vlaamse of Brabantse kamers te Amsterdam, Haarlem, Leiden en elders hield iets van de typisch-zuidelijke rederijbedrijvigheid gaande in het Noorden. En hoevele dichters trouwden niet met meisjes, wier families uit het Zuiden gekomen waren of nog kwamen? In hoeverre deze inwijkelingen en hun afstammelingen zich nog met Brabant of Vlaanderen verbonden voelden, is niet met een juiste maat aan te geven, maar bepaalde herinneringen aan en banden met de vroegere heimat moeten toch levendig zijn gebleven. Te Amsterdam was *Het Wit Lavendel* daarvan een sprekend bewijs: contacten met het Zuiden, bepaaldelijk met Antwerpen, werden onderhouden, ook op het literaire vlak; pas in 1648 zou trouwens de scheiding definitief worden.

Hoe autochtoon-Amsterdams Bredero en zijn familie zich ook voelden, toch wijzen enkele factoren erop dat ze bepaalde aspecten uit het Zuiden wisten te waarderen.

Vader Bredero b.v. verzamelde niet alleen „huizen en impositen”, maar ook schilderwerken. In een van de weinige bewaarde brieven van de dichter, nl. die aan zijn leermeester „Sr. Francisco Badens”, schrijft hij „uyt de naem van mijn Vader, die wel harteelijck bidt ende begeert, oft het u wille nu wel sou wesen ons te willen leenen het gene ghy hem hebt toegeseyt (gelijck ghy weet het stucxken van S. Vrancx), met welke ghy mijn Vader een aengename dienste en een over-groote vrundtschap sult doen, het welke wy niet onvergolden en sullen laten; sonder u daer en teghen danckbaerheyt te bewysen nae u waerde, 't sy oock in wat het sy, sult ghy my ende mijn Vader voor een goede, ja over-goede Vrundt hebben”⁸. Dit verzoek was „groot, stout ende onbe-

8. Geciteerd wordt altijd uit de uitgave *De werken van G. A. Bredero*. Volledige uitgave naar de beste oude drukken bezorgd en opgehelderd. Door Prof. Dr. J. Ten Brink e.a., Amsterdam, 1890. Dit citaat in *Werken*, III, p. 145.

schaemt", maar de Bredero's zullen de kopie „niet uyt ons huys laten gaen, want het gheschiet alleenlijck om de sinnelijckheit van mijn Vader, die 't selfde tot een cieraet op syn plat bewaren wil by syn Juweelen ende schat" ⁹. Over welk „stucxken van S. Vrancx" het hier gaat weten we niet, evenmin wanneer de brief geschreven werd. Belangrijk is evenwel dat vader Bredero hier op zoek is naar een werk van de Antwerpenaar Sebastiaen Vrancx (1573-1647), leerling van Adam van Noort die eveneens Rubens' leermeester was geweest; Vrancx schilderde bij voorkeur gevechten, zoals het vermaarde *Ruitergevecht tussen Breauté en Leckerbeetje, Bij 's-Hertogenbosch* (1600), maar ook landschappen en zelfs spreekwoorden. Bovendien was Vrancx een ijverig lid van de *Violieren*, voor welke kamer hij niet minder dan veertien toneelspelen schreef onder de kenspreuk *De Deucht gaet sonder vrees* ¹⁰. Zou Bredero ook dat geweten hebben?...

Een pikant detail uit de familie-geschiedenis van de Bredero's is het late (?) huwelijk van de dochter Hillegond; na een weinig verkwikkelijk avontuur met de Haarlemse schilder Pieter Lastman, trouwde ze, misschien rond 1620, met de wijnverlater Jan Adriaensz. van Tongerlo ¹¹. Vooreerst vraagt men zich af of deze Van Tongerlo verwant was met Clara van Tongerlo, voor wie Vondel zijn oudstbekende gedicht schreef ¹². Daarbij komt echter nog dat, al heeft de dichter Bredero misschien niet meer van het huwelijk geweten, hij in zijn ongedateerde brief aan „De Amstelredammer Oude Camer, Den Egellentier in Liefd' Bloeyende", te keer gaat tegen de „Neder-lantsche Papegayen, die veeltijts niet en weten wat sy rabblen, als sy haer ghestolen of met groote moeyten aenghewende wóórdén spreekken," en daarvan het volgende voorbeeld geeft: „Even als eertijts een seecker Brabantsch Wijn-verlater dede, die t'elckens (als hy de milde Wijn met sijn leckere tongh door sijn botter-tanden spood) sprack: *par Dieu il est bon*. Waar over een goet Heer, hem dit menichmaal hoorende verhalen, (hem berispēde) vraechde, of hy wel wist, wat hy seyde, als hy soo sprack? Neen ick (seyden hy); dan de Franschen segghen so als sy haer wijnen proeven. Waer op den ander

9. *Werken*, III, p. 146.

10. Cf. voor Vrancx: F. J. Van den Branden. *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool*. Antwerpen, 1883, p. 469-473 en A. Keersmaekers. *De dichter Guiliam van Nieuwelandt*. Gent, 1957, p. 65-66.

11. Gegevens overgenomen, zonder controle van de originele documenten, uit Jan Ten Brink. *Gerbrand Adriaensz. Bredero*. I. Leiden, A. W. Sijthoff, s.d. (1887), p. 35. Het huwelijk kan echter ook in de jaren 1616-1620 gesloten zijn.

12. Een naaste verwant was hij evenwel niet: zijn vader heette Adriaen, die van Clara heette Cornelis. Cf. B. M. Molkenboer. *De jonge Vondel*. Amsterdam, 1950, p. 91-92.

antwóórden : ghy vloect by den Hóóchste, dat dese Wyn goed is. Vergeeftet my, Heere (seyden hy) : ick heb uyt onwetenhey met mijn ghebreck gepronckt ; ick sal naer dese niet meer soo licht-vaerdich sweeren"¹³.

Hoogstwaarschijnlijk heeft Bredero hier geen grap verteld ten koste van zijn toenmalige of latere schoonbroer, maar de familie Bredero was ongetwijfeld een beetje thuis in de wereld van de wijn-verlaters, want vader Bredero pachtte vooral brandewijn- en wijn-imposten¹⁴ !

Voorzeker, de waarde van deze twee povere feitjes is niet groot. Toch wijzen ze erop dat, ondanks de eventuele bezwaren van de Amsterdammers die de Bredero's waren, bezwaren tegen taal en gewoonten van sommige vreemdelingen en inwijkelingen, ze toch met hen konden leven en ze zelfs waardeerden.

Nog veel duidelijker blijkt dat uit de keuze van de leermeesters, die de opgroeiende Bredero in diverse kundigheden inwijdden.

De jonge Gerbrand was op school geweest ; later getuigde hij dat hem, „slechte Amsterdammer”, „maar een weinich kints-School-frans in 't hooft rammelde”¹⁵. Misschien is dit wel een bescheiden uitspraak van iemand die voor ten minste twee van zijn toneelstukken een Franse bron gebruikte en bovendien volgens de mode van die tijd, een toch niet onaardig Frans sonnet schreef ; een degelijke kennis van het Frans schijnt hij nochtans niet bezeten te hebben¹⁶. Molkenboer heeft gepoogd aannemelijk te maken dat Bredero's leermeester voor het Frans niemand anders zou zijn geweest dan de beroemde Willem Bartjens, die zovele dichters onder zijn vrienden telde onder wie Karel van Mander en Zacharias Heyns, en die zelf ook weleens dichtte. Vondel en Bredero zouden elkaar dan bij Bartjens hebben leren kennen en de meester zou beide geniale leerlingen met belangstelling hebben gevolgd in hun dichterlijke groei¹⁷. Quod est demonstrandum !... Voorlopig reken ik Bartjens niet tot Bredero's vrienden ; Bartjens kwam trouwens niet uit het Zuiden, maar was wel lid van de Brabantse kamer.

Wél van Zuidnederlandse, en bepaaldelijk van Antwerpse af-

13. *Werken*, III, p. 148.

14. Ten Brink, *o.c.*, I, p. 28.

15. *Werken*, II, p. 12.

16. Cf. hiervoor J. F. J. Van Tol. *Bredero's „Moorije”, zijn Franse bron en Van Ghistele*, in : *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, 19 (1931), p. 109 ; dit zal ook blijken uit mijn uitgave van Bredero's onbekende gedichten.

17. Molkenboer, *o.c.*, p. 79 en zijn artikel : *Vondel en Bredero*, in : *Vondelkroniek*, 1935, p. 49-55.

komst waren Bredero's leermeesters in de schermkunst en in de schilderkunst.

De eerste was „myn Heer Tibout”, aan wie Bredero een uitvoerig lofdicht wijdde. Deze Gerard Thibault was inderdaad een befaamd schermmeester, te Antwerpen geboren. Zijn *Academie de l'espée* van 1628 bracht niet alleen een innovatie in de nobele schermkunst, maar was bovendien een luxueus-versierde Elsevier-uitgave¹⁸.

Van jongsaf droeg Bredero, naar zijn eigen getuigenis, „Liefd' en gunst / Tot d'oeff'ningh van 't gheweer, de Ridderlijcke kunst”; hij was in de wapenhandel reeds geoefend, maar :

„Zoo ist ter goeder uur, mijn Heer Tibout, gheschiet,
Dat ick u kennis kreegh, die 'k hyden noch gheniet.”

In zijn lofdicht zinspeelt de dichter ook op de nieuwe wijze van schermen, door Thibault ingevoerd, en laat opmerken :

„'t Verand'ren van ghewoont' en handel viel ons swaar,
Want het ghewende en 't beproefde te verlaten
Om nieuwe moeyt' en Leer, valt lastich aen te vaten.”

Maar Thibault was een kundig leermeester en door zijn „bescheydenheyt of weet-kunst” wist hij zijn leerlingen te overtuigen :

„Hoe dom was ons verstant ! hoe kranck was ons vermoghen !
Wt welcken blintheyt heeft u wijsheyt ons ghetoghen.”

En Bredero eindigt met Thibault te huldigen als : „O tweede Hercules !” en „O nieuwe Wapenaar !”¹⁹.

In hoeverre deze Wapenaar, die zijn werk ten slotte toch in het Frans publiceerde, zijn Antwerps met vreemde lappen heeft opgesierd bij zijn lessen, daarover geen woord. Alleen bewondering spreekt uit het gedicht van de leerling.

Dezelfde vraag kan men zich trouwens stellen voor Bredero's leermeester in de schilderkunst, „Signor” of „Sinjeur Francisco Badens”, te Antwerpen geboren in 1571, maar na de Spaanse furie in 1576 met zijn ouders naar Amsterdam uitgeweken. Na een leertijd in Italië, samen met Jacob Mathan, de schoonzoon van Goltzius, kwam hij terug naar de Amstelstad, waar hij als eerste „de nieuwe prachtige manier van schilderen in het land bracht”, waarom hij „den Italiaanschen schilder” werd genoemd²⁰. Uit

18. Cf. *Biographie Nationale*, T. 24, kol. 798-799.

19. *Werken*, III, p. 125-126.

20. Carel van Mander : *Het Schilder-boek van ...* In hedendaagsch Nederlandsch overgebracht door A. F. Mirande en Prof. Dr. G. S. Overdiep. 2de herz. dr., Amsterdam, 1943, p. 574.

zijn reeds geciteerde brief blijken Bredero's vriendschap, bewondering en dankbaarheid voor zijn leermeester :

„Ghy doet my dickwils deught in veelderleye saken,
Doch ghy sult my nimmermeer meer als u dienaer maken,

zo besluit Bredero zijn schrijven. Een beetje verwonderd kijkt men op, wanneer men in die brief het Franse spreekwoord „à bon entendeur, salut” of „demi-mot” of „peu de paroles”, na de vertaling door Spieghel : „den Verstandighen is haest ghenoech gheseyt”, geciteerd ziet als : „*a un bon Entendeur il ne faut qu'un parole*”²¹. Paste voor deze „Sinjeur” dan toch ook zo'n Frans citaatje ?...

Niet minder kan het ons bovendien verrassen dat tot de bewonderaars van diezelfde Badens eveneens behoorde de zo gesmade ridder Theodoor Rodenburg en dat Badens dooppeter was van „den later zoo vermaarden als beruchten Mattheus Gansneb Tengnagel”²², die veel, veel jaren nadien, in 1640, wel lovend zou schrijven over Bredero, maar wiens „Geest ... in d'andere werelt by de verstorvene poëten” (1652) diezelfde Bredero ondanks alle waardering toch maar ontmoette in de... hel²³ ! Daarenboven blijkt uit het samenkomen van deze verschillende namen, dat de Amsterdamse wereld hoe dan ook nog eerder klein is geweest... En overall ontmoette men Brabanders, Zuidnederlanders !

Het voorgaande bewijst wel dat Bredero zijn opleiding voor een niet onaanzienlijk deel te danken had aan Brabanders.

Trouwens, ook Bredero voelde zich bij die Zuidnederlanders thuis ! Dit blijkt niet alleen uit de weinige bewaarde brieven, maar nog duidelijker wanneer we zijn literaire voorbeelden en vrienden leren kennen.

Van wie getuigt Bredero dat hij hun schatplichtig is ?

In de uitgave van zijn oudste spel, *Rodd'rick ende Alphonsus*, in 1616, zijn eerste grote publicatie, die hij opdroeg aan „Huyghe de Groot”, schreef hij : „eer ick den roem-ruchtigen Griecschen ende Latiinschen Leer-meester DANIEL HEYNS, en den vermaarden en warachtigen Gheschicht-schryver PETER SCHRYVER, myne vrund-

21. *Werken*, III, p. 146. Cfr. F. A. Stoett, *Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Utdrukkingen en Gezegden*. 5de dr., Zutphen, 1943, II, nr. 2253. C. Tuinman. *Oorsprong en uitlegging van dagelyks gebruikte Nederduytsche Spreekwoorden*. II. Middelburg, 1727, p. 14 citeert ook, zonder verwijzing, Spieghel, en schrijft dan : „Un bon entendeur ne faut qu'un demy parole.”

22. Ten Brink, *o.c.*, I, p. 46.

23. J. P. Naeff. *De waardering van Gerbrand Adriaenszoon Bredero*. Gorinchem, 1960, p. 33-34.

den, oyt sach, of kon, heb ick haar gemint en ghelieft; en sy lieden hebben my wel gewilt, eer ick oyt voor haar verscheen, door 't heymeliick verstandt der sprakeloose geesten: daar ick my niet verwaandeliick in verhovaardighe; maar daar ick my dapper in verblyde, vermits hare beleefde zielen my wat deels in haar gunste gunnen" ²⁴.

In hetzelfde jaar 1616 droeg Petrus Scriverius zowel de *Nederduytsche Poemata* als de *Lof-Sanck van Iesus Christus den eenigen ende eewigen Sone Gods*, beide werken van Heinsius en uitgegeven te Amsterdam, op aan de „waardige Mecenaz van (hun) Tydt”, Jacob Van Dijck. Louter toeval zal het wel niet zijn dat Bredero in 1617 zijn *Moortje* en in 1618 zijn *Spaanschen Brabander* aan dezelfde Haarlemmer Jacob van Dyck opdroeg, als afgezant van Zweden residerend in den Haag.

Dat Bredero de hoogleraar Heinsius niet rekende onder de bespotters van het Amsterdams en onder de „Latynsche-geleerde” die hun moedertaal misprezen, tegen wie hij in de Voorrede van zijn *Moortje* te keer ging, mogen we voorzeker afleiden uit het feit dat hij in de opdracht van zijn *Spaanschen Brabander* schreef: „wat mensche is so lompe of duyster van vernuft, die sonder beweginge en groote aandachticheyt, en recht-schapene soeticheyt sou kunnen hooren of lesen die goddelicke Lof-sang van Iesu Christo, door den hoogen ende uytgeleerden DANIEL HEINSIUS gemaect? Ick geloof niet datter sterflick mensch leeft, die begaaft is met redelicke sinnen, die 't selve soude doen. Voor mijn, ick mach wel seggen dattet mijn hoogste Poesie geweest is, daar ick myn opperste ghenoege in gehadt hebbe van mijn leven: en so ben ick ooc wel versekert dattet U. E. oock boven alles is” ²⁵.

Dat Bredero ook Heinsius' *Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus* kende, kunnen we aflezen een het merkwaardige slotstukje, toegevoegd door de drukker waarschijnlijk om de laatste blanco-bladzijde van *De groote bron Der Minnen* te vullen; het is belangrijk genoeg om het te citeren, omdat er zoveel grote namen in samengebracht zijn:

„COORENHART looft de Vangenis,
Seght datse zoet en Salich is.
En ERASMUS prijst de Sotheyt.
ROEMERT de Muts en blaevve Scheen.
SPIEGHEL de Kunst van vvel te Réén.
HEYNSIUS Bachus en de Godtheydt.” ²⁶

24. *Werken*, I, p. 9 na de *Inleiding*.

25. *Werken*, III, p. 141-142.

26. Geciteerd naar *De groote Bron Der Minnen*, 1622, p. 104.

Over de invloed van Heinsius op Bredero – en op de Nederlandse dichtkunst der zeventiende eeuw in het algemeen – is voorzeker het laatste woord nog niet gezegd. In deze beschouwingen kan daarop niet nader worden ingegaan : hier is het erom te doen, Bredero's erkende schatplichtigheid aan en verering voor de uitgeweken Gentenaar Heinsius aan te tonen. Dat is des te belangrijker, omdat Heinsius de enige is die op dergelijke wijze door Bredero werd gehuldigd.

Eveneens in 1616 bracht Bredero hulde aan een andere Vlaming : de dan reeds overleden Karel van Mander. Hij deed dit in een *Toegift tot de Uytleggingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis* ; het is een sonnet met de aanhef :

„TReurt nu ghy Rymers treurt, treurt aerdighe Poëten,
Treurt brave Schilders eel ...”²⁷.

Of Bredero ook de auteur is van de daaraan toegevoegde biografie 't *Geslacht, de geboorteplaets, tydt, leven ende wercken van Karel van Mander, Schilder en Poët*, is nog een open vraag. Dit stuk is alleszins in een levendige taal geschreven, met een grondige kennis van de Vlaamse landstreek én van Haarlem én van Amsterdam, en vooral met een grote waardering voor

„Die KAREL die een MAN-DER Mannen wel mocht heeten”²⁸.

Behalve Heinsius en Van Mander worden als Bredero's leermeesters-in-de-kunst nog genoemd : Spieghel en Hooft²⁹. Spieghel heeft hij vooral geëerd omdat hij, samen met Fallet en Roemer Visscher, zich beijverde voor de zuiverheid der taal : „beweecht met een kloeck-sinnighe yver, dese Nóóde-lóóse Pracherye eens af te schaffen en de Troggel-sack met al de Beedel-brocken eens na Vranckeryck (ofte elders daer sy armer van schóóne woorden als wy sijn) te senden”³⁰. Hoezeer Spieghel c.s. voor hun ideeën over taalzuiverheid schatplichtig waren aan de Zuidelijke Nederlanden, werd door Dr. L. Van den Branden reeds duidelijk aangetoond³¹. En, in navolging van Spieghel zal Bredero in zijn ijveren voor taalfierheid en taalzuiverheid zich eveneens beroepen op „'t seggen van Becanes”, de thans wel „beruchte” Goropius Becanus³². Tevens vermeldt hij in hetzelfde epistel de verdiensten van zijn tijd-

27. *Werken*, III, p. 587.

28. *Werken*, III, p. 587, waar staat : „een *Man-der Vrouwen*”. Carel Van Mander : *Het Schilder-boek ...*, ed. 1943, p. 41 heeft echter : „een MAN-DER Mannen”.

29. J. A. N. Knuttel. *Bredero*. Lochem, 1949, p. 44-48.

30. *Werken*, III, p. 147, in de brief aan „De AMSTELREDAMMER Oude Camer”.

31. L. Van den Branden, *o.c.*, hoofdstuk V, vooral p. 184.

32. *Werken*, III, p. 147.

genoot, nog een uitgeweken Vlaming, Simon Stevin, die het werk van zijn voorgangers zal bekronen : „Doch so daar yets sou moghen aen ontbrecken, sal den gheleerden en seer kunstighe Steven Stevyn om het gemeene beste gaarne volmaacken”³³. Bredero schijnt er zich in zijn ijveren voor zuivere taal en zijn spot met de zuidelijke rederijkerstaal te weinig van bewust te zijn geweest, dat deze ijver vooral in de Zuidelijke Nederlanden zijn oorsprong vond...

Een door Bredero ongenoemde „leermeester” is wellicht nog geweest de uitgeweken Antwerpenaar Gerrit Henricksz. van Breughel, ijverig lid van de Brabantse Kamer te Amsterdam. Al is Bredero's schatplichtigheid aan Brueghel niet zo groot, toch raakt ze juist essentiële trekken van zijn kluchten : „twee dingen dienen in het werk van Breughel opgemerkt te worden : het echt-Amsterdamse van zijn kluchten en tafelspelen, wat ook juist een der biezondere kanten in het werk van Bredero is, en het niet ontbreken van een moraal en ethiese overwegingen in stukken, die overigens alle kenmerken van de realistische klucht vertonen”³⁴.

Waarom Breughels naam door Bredero nergens expliciet wordt vernoemd, komt wellicht hierdoor : Brueghel was een schrijvende stads- en tijdgenoot die niet boven de middelmaat uitstak, die geen erkende „leider” was, zoals b.v. de wél vernoemde Heinsius en Van Mander. Maar overduidelijk is het, dat de Zuidelijke Nederlanden ook het hunne hebben bijgedragen tot de literaire ontwikkeling van de grote Amsteldammer !

Voelde Bredero zich wat zijn literaire vorming betreft ten zeerste verplicht aan een paar uitgeweken Vlamingen van meer dan gewone faam, leerde hij ook wel een en ander van niet-vernoemde uitgeweken Zuidnederlanders en deelde hij de ideeën van Zuidnederlandse taalpuristen uit de zestiende en de zeventiende eeuw, ook zijn literaire vrienden zocht deze Amsteldammer niet uitsluitend onder geboren en getogen Amsteldammers. Indien we ons alleen baseren op wat zijn werk ons in dezen met duidelijke namen leert, dan zouden we haast zeggen : integendeel ! Al gaat zijn grote bezorgdheid uit naar *De Eglantier* en later naar de *Academie*, de meerderheid van met name vermelde vrienden en bekenden schijnt, mirabile dictu ! in een andere richting te wijzen.

33. *Werken*, III, p. 148.

34. A. A. Van Rijnbach. *De Kluchten van Gerbrand Adraensz. Bredero*. Amsterdam, 1926, p. XVII. Verder wijst hij nog op de Amsterdamse taal van Breughel (p. XXV) en op p. VI schreef hij : „Hierbij doet zich dan het eigenaardige geval voor, dat Bredero, die gaarne met de Brabantse of Vlaamse, in het algemeen de Zuidnederlandse rederijkers spotte, toch zeker direkt of indirekt nog heel wat van hen geleerd heeft.”

Voor welke werken heeft Bredero lofdichten geschreven? In chronologische volgorde zijn dat:

1. De Beschryvinghe Heliodori van de Moorenlandtsche gheschiedenissen. Eerst int Griecx beschreven: Ende nu wt het Francoysche int Nederlants vertaelt Door C. K. Amstelredam, 1610. – Deze C. K. is Carel Kina (of Quina).
2. Het Pascha, van Joost van den Vondel (1612).
3. Het vierde deel van de Tragedische ofte klaechlycke Historien, vertaling uit het Frans door Reinier Telle (1612-1615)³⁵.
4. Jephtah, van Abraham De Koningh (1615).
5. Bataafsche Vrienden-Spieghel, van Jan Syvertszoon Kolm (1615).
6. Uytleggingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis, van Karel van Mander (1616).
7. Othonis Vaeni Emblemata (1618).
8. M. Lucanus van 't Borger Oorlogh der Romeynen Overgeset in Nederlands rym-dicht door D. HEYNRICK STORM. Amsterdam, 1620.

Karel Quina, zijn goede vriend, Vondel, De Koningh, Kolm waren lid van de Brabantse Kamer te Amsterdam; Van Mander was een uitgeweken Vlaming, Otto van Veen een naar het Zuiden uitgeweken Leidenaar. Op twee na wijzen al deze namen dus naar het Zuiden, wat een verrassende vaststelling is³⁶.

Bovendien zijn er in verband met deze lofdichten – allemaal sonnetten – nog enkele niet onbelangrijke kanttekeningen te maken.

Twee van deze werken, nl. de vertaling van Quina en het toneelspel van Kolm, werden opgedragen aan niemand anders dan ridder Theodoor Rodenburgh!

In Vondels *Pascha* staat Bredero's sonnet tussen de lofdichten van een paar onbekenden en sonnetten van Willem Bartjens en Jan Sieuwertsz. Kolm; Bredero schrijft o.a.:

„Kroont *Vondels* weerdich hoeft heyl-graege jongelingen,
Die voor d'onkuysche min het hoochste nut leert singen
Het welc den geest vervreucht met een inwendich juygen,
Het wroecht niet na de daet, als die snoo leugen dichten.”³⁷

35. Cf. hiervoor mijn artikel *Bredero, de onbekende*, in: *Spiegel der Letteren*, 11 (1968-1969), p. 81-86.

36. Molkenboer, *o.c.*, p. 304, vermeldt Storm ook als „Brabantse Kamerist”; ook Vondel, Hooft en Coster schreven voor deze vertaling lofdichten; in de *Gedichten van P. Cz. Hooft*, ed. P. Leendertz Wz., I, Amsterdam, 1871, p. 180 noteert L. echter dat Storm geboortig was van Delft. Deze notitie werd door Stoett overgenomen in zijn editie, I, p. 168.

37. *De werken van Vondel*, I. Amsterdam, 1927, p. 672. – Bredero's *Werken*, III, p. 585.

De Konings *Jephtabs Ende sijn Eenighe Dochters treur-spel* werd ingeleid door Bredero, Vondel en Kolm, zodat Bredero hier alleen staat met leden van *Het Wit Lavendel*, aan wiens „Hoofden en Regeerders” het stuk was opgedragen. Met een vers als :

„Besproeyt de *Eglentier* en *Wit Lavendels* k'leurich”³⁸

beweest De Koning trouwens dat de onderlinge verhouding tussen de beide Amsterdamse kamers vriendschappelijk was. En net als in zijn lofdicht voor Vondels bijbels drama wees Bredero ook hier op de vroomheid van dit treurspel :

„..... Doch, o ghy *Koning* treedt
Den Koning David na : dien heyligen Poëet
Die Geestlyck heeft gedicht veel schoone Rymereien.”³⁹

In hetzelfde jaar 1615 huldigde Bredero met twee sonnetten Kolms *Bataafsche Vrienden-Spieghel*, stuk dat was opgedragen aan „D'edelen erentfesten, wysen ende van yder gheliefden, Heer Theodre Rodenburgh”; Zuidema noemde het spel een ijverige navolging van Rodenburghs werk, „minder om den versbouw, die vooral niet slechter is dan bij Rodenburgh, maar omdat de taal een onverstaanbaar gehakkel is”⁴⁰. Toch nodigde Bredero de lezers ertoe uit :

„Leest met op'merck, en vlecht een Lauwer-crans om 't hoofd,
Des Duytschen Rymers, dies met eeren wel mach draghen.”⁴¹

Niet onbelangrijk is nog dat zowel De Koningh als Kolm de spil waren van rederijkersfeestelijkheden in 1613 gehouden te Amsterdam en waar ook Antwerpse rederijkers op verschenen⁴²; beiden stonden min of meer regelmatig in betrekking met de Antwerpse dichters⁴³. Door hun tussenkomst heeft Bredero misschien ook wel een weerklank van het Antwerpse artistieke leven opgevangen...

Het vers voor Van Mander verscheen wel na de dood van de Westvlaamse uitgeweken dichter-schilder, maar de verering die eruit spreekt is er des te waardevoller en echter om.

38. In het spel, III, 6.

39. *Werken*, III, p. 586. Te vermelden valt bovendien dat De Koningh in 1612 nog een werk van J. B. Houwaert had uitgegeven, wel niet zonder bezwaren (cf. E. Rombauts, *o.c.*, p. 198) en dat hij in 1617 de verdediging van Rodenburgh op zich nam (cf. Molkenboer, *o.c.*, p. 441).

40. W. Zuidema. *Theodore Rodenburgh*. In : *TNTL*, 24 (1905), p. 263.

41. *Werken*, III, p. 587.

42. Cfr. mijn artikel : *De Zuidnederlandse Deelname aan twee Noordnederlandse Rederijkersfeesten gedurende het Twaalfjarig Bestand* (1613). In : *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1952, p. 13-21.

43. Zie o.a. de lofdichten in *Achab* van De Koning.

Het „Klinck-dicht, Aende Kijckers”, waarin Bredero op een treffende wijze het emblemata-genre karakteriseerde, heeft wellicht een eerder ingewikkelde geschiedenis: het komt voor in *Othonis Vaeni Emblemata aliquot selectiora amatoria*, in 1618 door Willem Janszoon te Amsterdam uitgegeven. Wellicht schuilt achter deze uitgave een drukkersconcurrentie⁴⁴. Natuurlijk denken we hierbij onmiddellijk aan een ander werk van Van Veen, nl. *Q. Flacci Emblemata. Imaginibus in aes incisus notisq. illustrata, Studio Othonis Vaeni Batauolugdunensis*, in 1607 te Antwerpen verschenen, met Nederlandse versjes toegeschreven aan Bredero. Maar daarvoor is weinig aanleiding: het werk van 1618 verscheen met Latijnse lofdichten van Hugo de Groot, Daniel Heinsius, Maximiliaan Vrientius en Philips Rubenius. Beide laatste namen wekken in 1618 bevreemding: Vrientius of De Vriendt, de oom van Justus De Harduwijn, was in 1614 overleden, Philips Rubens, de oudere broer van de grote schilder, in 1611. We hebben hier dus te doen met oudere gedichten, niet geschreven voor deze uitgave. Overigens passen beide namen uitstekend bij die van De Groot en Heinsius, beiden ook humanisten, de laatste zelfs een stadsgenoot van Vrientius.

Bredero's gedicht komt echter voor in het aanhangsel: *Sommighe Epithalamien, Elegien en Sonnetten*. Behalve enkele Franse gedichten komen er eveneens twee stukjes voor van Hooft⁴⁵; beide gedichten van de Muiderdorst waren al verschenen in de *Apollo* (1615)⁴⁶. Hoogstwaarschijnlijk heeft Bredero zijn sonnet geschreven op verzoek van de drukker⁴⁷. Zo blijft het dus een open vraag of Bredero inderdaad Van Veen heeft gekend en voor hem heeft gewerkt in verband met deze uitgave. Maar zijn gedicht staat alleszins in de uitgave van diens werk, van Rubens' derde leermeester.

Het is hier ook de geschikte plaats om stil te staan bij het aandeel van Bredero in de zoëven vermelde *Q. Horati Flacci Emblemata* van Otto Vaenius, te Antwerpen in 1607 verschenen. Nog steeds worden de vierregelige Nederlandse „Vaersen op de Sinne-beelden van Horatius” beschouwd als werk van Bredero. Het feit dat Van der Plasse ze in 1620 opnam in *G. A. Brederoos Nederduytsche Rijmen* blijft een niet te versmaden argument voor

44. Cf. de *Inleiding* door H. De la Fontaine Verwey in de facsimile-uitgave van *Thronus Cupidinis*, Amsterdam, 1968.

45. Cf. A. G. C. De Vries. *De Nederlandsche Emblemata*. Amsterdam, 1899, p. XXXII, nr. 47.

46. *Gedichten van P. Cz. Hooft*, ed. Leendertz, I, p. 59 en 114.

47. Het epigram – dizaine – van Clément Marot is nr. CXXXII; het epigram waarmee de *Thronus Cupidinis* wordt afgesloten, staat er vlakbij, nl. nr. CXXXI; cf. Clément Marot. *Oeuvres complètes*, ed. B. Saint-Marc, T. II, Paris, s.d., p. 85-86.

de toeschrijving aan Bredero. Het beeld van Bredero's betrekkingen met het Zuiden wordt daardoor toch niet gewijzigd, tenzij in zoverre dat ook te Antwerpen werk van hem verscheen, en nog wel zijn eigenlijk eerste „groter” werk. Maar Otto van Veen was een uitgeweken Leidenaar, en een bezoek aan Antwerpen of enige directe relatie met de drukker Hieronymus Verdussen was voor deze uitgave niet noodzakelijk. De hypothese van L. Willems lijkt me hier wel aanvaardbaar : „Otto Venius, die een Hollander was, is zeker in betrekking gebleven met den Amsterdamschen schilder Badens, bij wien Bredero toen in de leer was ; en het zal waarschijnlijk op aanbeveling van Badens zijn dat O. Venius de vertaling der Horatiaansche bijschriften aan Bredero toevertrouwde en ze nadien bij H. Verdussen, te Antwerpen, liet drukken”⁴⁸. Alleszins schijnt Antwerpen voorlopig nog steeds de primeur te bezitten in verband met een eerste min of meer uitvoerige publicatie van de Amsterdamse dichter Bredero... Dat dit geschiedde door bemiddeling van naar Amsterdam uitgeweken Antwerpenaars in Bredero's omgeving is beslist niet onaannemelijk.

Is er overigens enig besluit te trekken uit de hiervoor besproken lofdichten ? Deze verschenen tussen 1610-1618 (1620), en vooral tussen 1610-1616 ; 1615-1616 zijn zelfs enigszins de jaren van het innigste literair contact met de Zuidnederlanders. Misschien worden deze jaartallen verderop wel van enig belang, al moet thans reeds gezegd worden dat er toch niet veel uit kan geconcludeerd worden, tenzij het feit van die relaties.

Behalve de vrienden en bekenden voor wie Bredero lofdichten schreef, zijn er ook diegenen die zijn werken inleidden met hun aanbevelend en lovend woord.

In 1616 verschenen van Bredero drie werken, nl. *Rodd'rick ende Alphonsus*, *Griane* en *Lucelle*. Daarin komen elf lofdichten voor ;

in *Rodd'rick ende Alphonsus*

één van G. Martens. 'k *Betrouw in een ;*
Men spieghebt sacht aan anderen ;
 Qui-na Dieu, na rien ;
 Non Nobis ;

in *Griane*

één van *Antiqua virtute, & fide ;*
 B. V. ;
 Non Nobis ;
 Qui-na Dieu, na rien ;

48. In *VMKVA*, 1922, p. 450.

in *Lucelle*

één van Blijft volstandich ;
 Qui-na Dieu, na rien ;
Lijdt en hoopt.

Deze spelen werden blijkens de voorrede van Samuel Coster, waarschijnlijk in 1617 gebundeld. In datzelfde jaar 1617 verscheen ook *Moortje*, met vijf lofsonnetten, nl.

één van *Non Nobis* ;
 twee van *Qui-na Dieu, n'a rien* ; of is het eerste van deze
 twee van een onbekende ?
 één van *Lijdt en hoopt* en
 één van 't *Lijen verwint*.

In 1618 verschenen, naar men aanneemt, twee drukken van de *Spaanschen Brabander* ; in de eerste (?) vindt men slechts één lofdicht, nl. van *Eerlijck en Leerlijck* ;

in de tweede (?) één van S. Coster. Over-al t'huys ;
 S.S. S.S. L.L. Stud. ;
Eerlijck en Leerlijck ;
 G. J. Scheepmaker.

In hetzelfde jaar 1618 verscheen ook nog de *Klucht Ghenaemt den Molenaer*, evenwel zonder enig lofdicht, zoals de kluchten altijd gepubliceerd zijn.

Van de uitgaven van het *Geestigh Lied-Boexken*, verschenen nog tijdens Bredero's leven, werden tot heden geen exemplaren gevonden.

De andere uitgaven, misschien ook al de tweede druk van de *Spaanschen Brabander*, verschenen pas na Bredero's dood.

Bij nader toezien stellen we vast dat *Non Nobis*, kenspreuk van Jan Franssen (of Franszoon), auteur van de klucht *Giertje Wouters* (1623), lid van de *Nederduytsche Academie*, eveneens schreef onder de kenspreuk 't *Lijen verwint*⁴⁹, zodat hij voor het *Moortje* twee lofsonnetten zou hebben geschreven, die echter qua taal en factuur nogal erg verschillen. Meer dichters evenwel schreven onder meer dan één kenspreuk. Dat blijkt trouwens ook het geval te zijn voor de dichter met als kenspreuk(en) *Men spieghelt sacht aan anderen* en *Antiqua virtute, & fide*: in het eerste lofdicht verwerkt hij ook de eerste spreuk én die van Bredero ; bij de tweede kenspreuk suggereerde Unger de naam M. Becanus⁵⁰ ; uit

49. J. H. W. Unger. *G. Az. Bredero. Eene bibliographie*. Haarlem, 1884, p. 49.

50. Unger, *o.c.*, p. 36. In de uitgave van 1890 (*Werken*, I, p. 104) nam Kalff evenwel deze gissing niet over.

het eerste lofdicht kan men echter vermoeden dat de dichter lid was van de *Eglantier*.

Wanneer we dan de lijst van Bredero's lofdichters nagaan, stellen we vast :

- vooreerst dat in de *Spaanschen Brabander* allemaal nieuwe namen opduiken ;
- ten tweede dat de eerste vier spelen
 - allemaal ingeleid worden door *Qui-na Dieu, na rien*,
 - drie ervan door Jan Franssen (*Non Nobis* en 't *Lijen verwint*),
 - twee ervan door *Lijdt en hoopt* en door M. Becanus (?) (*Men spieghelt dacht aan anderen* en *Antiqua virtute, & fide*),
 - en dat verder nog B. V.⁵¹ en *Blijft volstandich* elk één spel hebben ingeleid.

De trouwste lofdichter was dus *Qui-na Dieu, na rien* ; onder deze doorzichtige kenspreuk gaat Bredero's „hartvrient”⁵² Karel Quina schuil, die we reeds hebben ontmoet onder diegenen voor wie Bredero zelf lofdichten geschreven had. *Lijdt en hoopt* was de kenspreuk van de Zierikzeese, naar Amsterdam overgekomen humanist Reinier Telle, die we ook reeds ontmoetten.

G. Martens was lid van de Brabantse Kamer, evenals *Blijft volstandich*, kenspreuk van Abraham De Koning, die ook door Bredero met een lofdicht werd vereerd.

Onder de lofdichters voor de twee uitgaven van de *Spaanschen Brabander* is geen Zuidnederlander aan te wijzen : Coster, Suffridus Sixtinus⁵³, Scheepmaker en de onbekende eersteling *Eerlijk en Leerlijk* waren waarschijnlijk allen leden van de *Academie*.

Van de zeven dichters, die lofdichten schreven voor de edities verschenen in 1616-1617 waren dus ten minste drie „Brabanders” : Quina, Martens, De Koning, zodat ook in deze groep het Brabantse element goed was vertegenwoordigd.

Na Bredero's overlijden verscheen de *Stommen Ridder* (1619), ingeleid door T. Hartoch (*Yvert na 'trecht*), A. van Mildert (*La mort en vié - Weest mildt*), I. I. Scheepmaker (twee stukjes), L. EBA.S. en C. Biestkens, allen Academiëleden, behalve misschien de onbekende L. EBA. S. ; maar Van Mildert was waarschijnlijk een Brabander⁵⁴.

Onder de vele *Lijck-dichten*⁵⁵ ten slotte treffen we stukjes aan

51. Unger, *o.c.*, p. 36, gist hier B. Verdoes, maar ook deze gissing nam Kalf niet over.

52. *Werken*, III, p. 157.

53. Unger, *o.c.*, p. 55, verklaart zo de afkortingen S.S. S.S. L.L. Stud. Niet overgenomen door Moltzer (*Werken*, II, p. 148).

54. J. A. Worp. *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg*, 1496-1772. Amsterdam, 1920, p. 72.

55. *Werken*, II, p. 325-336.

van de Brabanders Daniel Mostart (*Nostra damus laeti*), Vondel, J. J. Colevelt⁵⁶ en Van Mildert; Vondels vers treffen we eveneens aan onder de vele gedichten die het *Groot Lied-boeck* van 1622 inleidden. Op het eerste gezicht is in de posthume hulde het Zuidnederlandse aandeel eerder gering, maar vele kenspreuken zijn hier niet thuis te brengen en in die jaren was de literaire situatie te Amsterdam wel gewijzigd. Verwondering kan het wekken, dat we juist hier de naam Karel Quina niet aantreffen. Of we hieruit mogen besluiten dat na de *Spaanschen Brabander* de sympathie van de Zuidnederlanders voor Bredero zou verkoeld zijn, lijkt me niet waarschijnlijk.

Voorzeker, de jaren 1612/1615 - 1617 waren blijkbaar een periode van intense betrekkingen tussen Bredero en leden van de Brabantse kamer. Alle vaste aanduiding evenwel van enige vervreemding nadien ontbreekt; integendeel, dat er toch nog verschillende Brabanders onder de lofdichters bij zijn afsterven gevonden worden, wijst m.i. erop dat de *Spaansche Brabander* geen ressentimenten bij de Zuidnederlanders heeft opgeroepen; daarvoor zijn trouwens nog andere indicaties aan te wijzen⁵⁷. En ontbreekt ook de naam P. C. Hooft niet overal, zelfs onder de lijkdichten? Dit moet ons reeds tot voorzichtigheid aanmanen inzake conclusies.

In het werk van Bredero zelf zijn er trouwens wel aanduidingen te vinden van zijn hartelijke omgang met Zuidnederlanders. Zo o.m. bij de bruiloftdichten. Van de negen bewaarde bruiloftdichten van Bredero zijn er waarschijnlijk drie geschreven voor uitgeweken Brabanders en ze dateren alle drie uit Bredero's laatste levensjaren 1617-1618. Het zijn de gedichten voor Pieter Benoyt van Antwerpen, wonende op de Heeregracht en Anna de Marees, wonende in de Warmoesstraat⁵⁸, voor Daniel Vorstens en Cornelia Michiels, beiden wonende in de Warmoesstraat⁵⁹ en ten slotte voor Adriaen Van den Heeden uit de Warmoesstraat en Chrystina Gerrits Westerhofs uit de Breëstraat⁶⁰. Voor beide laatste bruiloftdichten evenwel is alleen het feit dat beide of één van de partijen in de Warmoesstraat woonden voorlopig de enige aanwijzing voor het mogelijke Brabanderschap van de trouwers. Maar hoe dan ook, Bredero heeft voor trouwende Brabanders geschreven, zelfs voor

56. Cf. voor Colevelt J. A. Worp, *o.c.*, p. 72.

57. Hiervoor moet ik verwijzen naar het tweede hoofdstuk over *Bredero's visie op Zuid-Nederland*, dat ik volgend jaar hoop te publiceren.

58. *Werken*, III, p. 554-558. Ondertrouw: 2 december 1617.

59. *Werken*, III, p. 391-396. Ondertrouw: 27 maart 1618.

60. *Werken*, III, p. 534-538. Ondertrouw: 10 april 1618.

Antwerpenaars, even goed als voor (mogelijke) leden van de *Eglantier*⁶¹.

Nog een ander „literair” bewijs van Bredero’s vriendschap met of voor Zuidnederlandse dichters vinden we in de bundel *Apollo of Ghesangh der Musen* in 1615 te Amsterdam uitgegeven en, naar algemeen wordt aangenomen, bijeengebracht door Bredero. Deze bloemlezing wordt altijd wel vermeld, maar een onderzoek is er nog niet aan gewijd; dit moet bevreemding wekken, al was het slechts omdat Bredero’s naam ermee verbonden is⁶². Alleen over de „sonnetten van de Schoonheyt” werd uitvoerig geschreven, met de uiteindelijke conclusie dat het merendeel ervan (10 of 11) van zuidelijke herkomst zijn⁶³; dat Bredero dan juist aan deze reeks heeft meegewerkt is al een teken van een goede verstandhouding met en van waardering voor de kunde van dichters uit zuidelijker streken.

Overigens is meer dan de helft van de opgenomen stukken anoniem, en van de ondertekende liederen en sonnetten zijn er ook vele voorlopig niet toe te schrijven aan bekende auteurs: een kenspreuk, soms met initialen erbij, leren ons maar weinig voor enige identificatie. Hooft en Bredero zelf zijn flink vertegenwoordigd; heel wat liederen bewijzen bovendien Hoofts populariteit: bij verschillende wordt een lied van hem als wijze aangegeven. Ook Costers naam ontmoeten we onder de gedichten.

Maar ook eenmaal treffen we er de kenspreuk aan van de vereerde Karel Van Mander⁶⁴. Of er overigens veel liederen van leden der Brabantse Kamer bij zijn, is niet zonder meer uit te maken. Twee kenspreuken evenwel wijzen bepaald in die richting, nl. die van P.V.Z. *Sondich is de mensch*, van wie twee liederen werden opgenomen⁶⁵, en die van *Die faelt mach keeren*, wiens

61. *Werken*, III, p. 246-250, 280-281-285, 333-338.

62. Ook de esthetische waarde van de bundel is niet te onderschatten. Over de *Apollo* bereid ik een publicatie voor. — In zijn artikel: Bredero’s liefde voor Margriete, in: *De Nieuwe Gids*, 28 (1913), p. 574-613, 699-726, wijdde J. B. Schepers wel aandacht aan de bundel, vooral om „vele nieuw gevonden sonnetten en liederen” ervan aan Bredero toe te schrijven en dan nog in een welbepaalde situatie. Dat Schepers onder deze vele nieuwe stukken het lied *Sint dat ghy mijn ghedachten* (*Apollo*, p. 42) niet opnam — daarentegen wel een paar sonnetten van Hooft — was een veeg teken. Het hier vermelde lied staat op Bredero’s naam in *Het Brabands Nachtegaelken* (1688, 14de dr.), p. 59-61. Cf. de aangekondigde publicatie.

63. Zie hiervoor C. G. N. De Vooy’s *De twaalf sonnetten van de schoonheyt ten onrechtie aan Bredero toegeschreven*. In: *NT*, 18 (1924), p. 86-90, en A. Verwey. *Bredero’s Vroegh in den Dagberaad*. In: *NT*, 26 (1932), p. 76-89, ook in zijn: *Keuze uit het Proza van zijn hoogleraarstijd* (1925-1935). Zwolle, 1956, p. 88-103.

64. *Apollo*, p. 107-108.

65. *Apollo*, p. 69-70 en 71-72.

„Bruylofts-Liedeken” het lied van Van Mander voorafgaat ⁶⁶. Beide onbekende dichters waren bevriend met Abraham De Koningh, wiens *Spel van Sinne* (1616) ze inleidden; in datzelfde spel noemt *Liefde* hun kenspreuken onder de

„Rymers die soo bralt in al u Rederijcken,
Dat ghy *Wt-sleuens Ionst* in Liefde my bemindt”;

beiden waren dus lid van de Brabantse Kamer. Voegen we daarbij nog als Zuidnederlands aandeel de meerderheid van de *Sonnetten van de Schoonheyd*, dan wordt dat aandeel weliswaar nog niet groot, maar niettemin belangrijk. En onder de naamloze en andere onbekende dichters zijn ongetwijfeld nog andere Brabanders en Vlamingen geweest.

Er is trouwens uit de bundel nog wel wat anders af te lezen. Bevreemd zal men opkijken bij de kennismaking met de *Courante Serbande*:

„MI Alma brusle par ta grand beauté
Digo por qué moet ick zijn delaisse,
Ghy zijt por qué ick sterven sal,
E me laisse bederven al,
Haga merced par voz beaux jeux,
Dat ick magh zijn comme les Dieux.” ⁶⁷.

Zo gaat het vier strofen lang: Nederlands, Frans, Italiaans, Spaans, Duits, Latijn wemelen er dooreen! Een wel gek mengelmoes, dat toch maar opgenomen werd. Een onverbiddelijk taalpurisme vanwege de verzamelaar spreekt ook niet uit een sonnet, waarin „V eel gentiel gelaet” afwisselt met „V wesen Monarchael” en met het vers:

„Als ghy dan registreert de wercken van u jeucht.” ⁶⁸

Ook uit *Apollo* blijkt nog eens dat Bredero beslist niet afwijzend stond tegenover wat uit de Zuidelijke Nederlanden kwam of kon komen; die taal-tribulaties moesten trouwens niet per se uit het Zuiden stammen!

Huisvrienden, literaire vrienden, bekenden die om een bruiloftsvers vroegen, dichters wier werk Bredero kon appreciëren, onder allen zijn er Brabanders en Vlamingen aan te wijzen. Ook onder

66. *Apollo*, p. 106-107.

67. *Apollo*, p. 29.

68. *Apollo*, p. 103. Al komt in dit sonnet geen overdadig gebruik van vreemde (rederijkers)woorden voor, toch is het merkwaardig dat Schepers, *o.c.*, p. 602, het aan Bredero wil toeschrijven. Maar ook over het taalpurisme van Bredero is nog het laatste woord niet gezegd...

de intimi, wie Bredero zelf de vriendentitel schonk, treffen wij er aan. Hun namen hebben we reeds ontmoet : de „tweede Hercules” „myn heer Tibout”, zijn „lieve eerwaardighe Heer ende beminde Meester” Sr. Francisco Badens, zijn „hartvriend” Karel Quina ; aan deze laatste schreef hij op „23 Maert 1611” die geleerde brief met een citatenbloemlezing uit Bijbel en profane auteurs over de vriendschap⁶⁹, alleen maar „om u te betoonen het gelijkmaacksel van mijn liefde tot uwers, het welck ick sochte met letteren af te maalen”. Uit elk van die brieven, vooral uit de laatste, spreekt een hechte, trouwe vriendschap, beslist een hartelijker toon dan uit de brief aan de „Eerentfesten, Edele Heer, mijn Heer ende Vrundt P. C. Hoofft”⁷⁰. Het is wel te betreuren dat er niet meer brieven van Bredero bewaard zijn gebleven...

Maar Brabant zou Bredero's hart nog feller beroeren.

Inderdaad, ondanks alle fraaie gissingen en hypotheses die soms als zekerheden werden voorgesteld, weten we bitterweinig over de geliefden van Bredero. Dat is wel niet zo fundamenteel-belangrijk, maar een betere kennis in deze subtiële materie zou wellicht de appreciatie van Bredero's lyriek ten goede komen. Slechts één geliefde is ons met naam en levensgeschiedenis bekend.

En nu heeft het Uilenspiegelachtige toeval gewild, dat deze Amsterdamse minnaar ten slotte zijn onstuimig hart en „vliegend wil gezicht” verloor aan... een dochter van land- en tijdgenoten van niemand anders dan don Jerolimo Rodrigo ! De reinardië werd bovendien zover gedreven, dat de schone Magdalena Stockmans, dit „Vrouwelijck Cieraat” met de „Ooghen vol Majesteyt” de verliefde dichter „bande van haar ogen” en een „bruynen Brabander” verkoos boven haar „altijdt getrouwe Dienaer en slave G. A. Bredero” ; de brief, waarin „De bedroefde Gerbrande groet met verslaghener harte de blygeestighe ende wel verstandighe lief Magdalena Stockmans” is een schrijnend getuigenis van bedreigde en hopeloze liefde⁷¹. Dat de uitverkorene het brief-gedicht *Oogen vol maïesteijt*, gericht „A Madamoiselle Madame Madalena Stocmans Jn Roomen”⁷², zorgvuldig bewaard heeft kan de stof bieden voor een ontroerend liefdesverhaal. Dat de familie van deze Brabantse uit het Antwerpse kwam en dat zij trouwde met de autochtone Antwerpenaar Isaac van der Voort, die haar vader had

69. *Werken*, III, p. 157-160. Citaat op p. 160.

70. *Werken*, III, p. 144.

71. Zie de brief in *Werken*, III, p. 132-134.

72. Cf. reproductie van de brief en archivalische studie door Ch. M. Dozy. Brederoo's Zwanezang. In : *Brederoo-Album. Feestnummer van Oud-Holland*. 2de jg., Amsterdam, 1885, p. 27-41. Of het handschrift inderdaad dat van Bredero is, laat ik in het midden (al betwijfel ik het).

kunnen zijn, was een onbarmhartige „treec” van het speelse kind Cupido. Maar uit de gehele geschiedenis blijkt nog eens dat Bredero behalve zovele Zuidnederlandse bekenden en literaire vrienden, ook de meisjes uit de zuiderse contreien wist te waarderen en wellicht zelfs op hun vriendschap, in het laatste geval zelfs op meer, hoge prijs stelde.

Hiermee is ongetwijfeld niet alles gezegd over de rol van de Zuidelijke Nederlanden in Bredero's leven van alle dag: we konden alleen „getuigen” dagvaarden in zoverre er getuigenissen of indicaties bewaard bleven. Maar alleszins is thans duidelijk, dat het Zuidnederlandse aandeel verre van onbelangrijk was. Van een vijandigheid die alle contact afwees, is noch bij zijn familie noch bij de dichter zelf enig spoor, wel van het tegendeel. Bredero wist de mensen van het Zuiden te waarderen, en zij hem.

Wel moet hier nog gewezen worden op het feit, dat dit Zuidelijk aandeel enkel werd vertegenwoordigd door ingeweken Brabanders en Vlamingen, die voor het overgrote deel te Amsterdam woonden en daar, of elders in het Noorden, hun nieuwe heimat hadden gevonden en het hunne bijdroegen tot de bloei van deze opkomende stad en gewesten. De Amsterdammer Bredero zocht zijn bekenden in zijn onmiddellijke omgeving.

Van enig contact met nog in de Spaanse Nederlanden wonende kunstenaars is geen spoor, van enig bezoek aan dat Zuiden evenmin, wat voor knappe hypothese voor dit laatste Knuttel ook heeft opgebouwd⁷³. Maar, had Bredero werkelijk Antwerpen bezocht, dan zou Jerolimo Rodrigo waarschijnlijk wel een beter Antwerps gesproken hebben !...

Merkwaardig is intussen, dat de literaire vriendschap zich vooral gemanifesteerd heeft in de jaren 1612-1615-1617. Is het louter toevallig, dat dit juist zeer moeilijke jaren zijn geweest voor de *Eglantier*-kamer⁷⁴? Misschien toch niet. Maar daarom werd de verhouding nadien toch nog niet vijandig: zijn bruiloftdichten en zijn verliefdheid o.a. wijzen op het tegendeel.

Bovendien is wellicht nog iets anders duidelijk geworden: de rol van ridder Rodenburgh en Bredero's verhouding tot hem verdienen zeker een hernieuwd onderzoek, maar dan los van bepaalde geldende opvattingen, erfenis van negentiende-eeuwse theorieën. Al ligt de conclusie van een vriendschap tussen beiden nu precies niet voor de hand, de tegenstelling kan toch anders geweest zijn indien

73. Knuttel, *o.c.*, p. 15-18.

74. Worp, *o.c.*, p. 20-24.

ze werkelijk heeft bestaan. Want : wat is hierin de rol van Samuel Coster geweest ?...

Bredero heeft zich in het drukke, woelige, bruisende Amsterdamse literaire leven bewogen, heeft er zijn stem verheven en in dit leven met zijn felle intensiteit wees hij de Zuidnederlanders niet af : integendeel, met meer dan een verbond hem een waarachtige verering, een tijdelijke of een hechte vriendschap, zoals het leven dat nu eenmaal meebracht en daarvan hebben we tal van bewijzen in zijn eigen werken en in die van anderen gevonden.